

Ivana Čagalj¹

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

<https://orcid.org/0000-0002-1302-3362>

O JEZIKU I IDENTITETU SLOVAKA U ILOKU²

Rad je posvećen prikazu aktualne društveno-jezične situacije u slovačkoj zajednici u Iloku. U njemu se predstavljaju rezultati kvalitativnoga terenskog istraživanja, točnije analiza sociolingvističkim intervjuima prikupljenih metajezičnih iskaza koji se odnose na razne aspekte uporabe slovačkoga jezika, prije svega na čvrst i složen odnos (materinskoga) idioma te narodnoga i vjerskoga identiteta. Uz navedeno istraživanjem se nastojala utvrditi i etnolingvistička vitalnost zajednice i s njom usko povezan stupanj individualne, posljedično i kolektivne dvojezičnosti, te intenzitet prijenosa jezika na mlađe naraštaje, kao i utvrditi glavni čimbenici njegova gubitka u kontekstu širih depopulacijskih procesa.

Cljučne riječi: metajezični iskazi, sociolingvistička situacija, slovački jezik, identitet, Ilok

Opće je poznato da je u sklopu dugotrajne, intenzivne, dijelom i organizirane seobe (agrarnoga) stanovništva iz raznih predjela današnje Slovačke u Donju zemlju, još od prve polovine 18. stoljeća, intenzivnije od 1730-ih, a do kraja 19. stoljeća i kao posljedica sekundarnih regionalnih migracija, prije svega iz obližnje Bačke i Mađarske, kolonizirano šire područje Iloka (Kučerová, 2005: 170, 175, 176, 179, 185). Kučerová (ibid.: 179) navodi da su Ilok prvo naselili Slovaci katolici, koji su se zbog uzusa sklapanja monokonfesionalnih brakova, uključujući i brakove s Hrvatima, počeli i ranije jezično i etnički asimilirati. S druge strane, isti je uzus, sažet u iskazu jedne starije ispitanice – *Dva Otčenáša v posteli nemôžu byť*,³ kod slovačkih evangelika bio jedan od ključnih čimbenika u očuvanju

¹ icagalj@ffzg.unizg.hr

² Provedba terenskoga dijela istraživanja i diseminacija rezultata financirani su institucijskim projektima *Jezik – tekst – kultura* (2022., 2023.) voditeljice prof. dr. sc. Ivane Vidović Bolt.

³ Iskazi sudionika istraživanja navode se u kurzivu. Zbog zajamčene anonimnosti uz njih se navode samo osnovni sociodemografski podaci o ispitanicima, točnije njihova rodna i široko definirana generacijska pripadnost, koji su nužni za kontekstualizaciju i interpretaciju iskaza.

njihova jezičnoga, narodnosnoga i vjerskoga identiteta (ibid.; v. i. Stašková, 2016: 133, 137).⁴ Premda većina Slovaka u Hrvatskoj danas pripada (rimo)katoličkoj vjeroispovijesti, glavnina iločkoga ogranka, koji pokazuje posebnosti i u nekim drugim aspektima identiteta, poput velikoga broja Slovaka u obližnjoj Vojvodini, odnosno Bačkoj, s kojima su jezično, kulturno, pa i rodbinski usko povezani, pripada evangelicima. Etnolingvistička vitalnost⁵ ove zajednice, posebno u usporedbi s katoličkim Slovcima u Slavoniji, uz ostalo počiva i u njihovoj vjerskoj posebnosti, kao i u kontinuiranoj zastupljenosti slovačkoga jezika u vjerskim i obrazovnim institucijama (Stašková, ibid.: 141, 143) te drugim čimbenicima.

Prema Popisu stanovnika Državnoga zavoda za statistiku iz 2021.,⁶ pripadnost slovačkoj narodnosti u Iloku deklarirale su 674 osobe (13,36%), dok su se 597 (11,83%) izjasnile za slovački kao materinski jezik. Tendencija nešto brojnijega izjašnjavanja slovačke narodnosti od određivanja slovačkoga kao materinskoga jezika zamjetna je u posljednjem popisu i na državnoj razini. Prema posljednjim podacima u Republici Hrvatskoj ima 3.688 (0,10%) pripadnika slovačke narodnosti i 2.859 (0,07%) osoba s materinskim slovačkim jezikom, pri čemu uz Vukovarsko-srijemsku županiju, kojoj pripada Ilok, većina Slovaka živi u Osječko-baranjskoj županiji te Gradu Zagrebu. Trend procentualnoga pada broja pripadnika ove zajednice, koji je u drugoj polovici 20. stoljeća zamjetan i u uzlaznoj i u silaznoj demografskoj putanji,⁷ samo je dijelom posljedica negativnih demografskih kretanja do kojih je od početka 1990-ih došlo u općoj populaciji, u posljednje vrijeme ponajviše u istočnim predjelima zemlje.

Analizom prikupljenih narativa o osobnim jezičnim iskustvima u bilingvalnoj sredini u ovom se radu nastoje dati obrisi suvremene sociolingvističke situacije u istraživanoj zajednici. U skladu s dominantnom poststrukturalističkom paradigmom u društveno-humanističkim znanostima u teorijskom se smislu identitetima – jezičnim, narodnosnim, vjerskim i inim – pristupa iz konstruktivističkoga rakursa kao slojevitim, fluidnim i fragmentarnim sociokulturno uvjetovanim entitetima u neprestanom diskurzivnom nastajanju (v. npr. Bucholtz/Hall, 2005 i dr.). Kvalitativni podaci, točnije metajezični iskazi o identitetskim implikacijama individualnih i kolektivnih jezičnih praksi, prikupljeni su vođenjem sociolingvističkih

⁴ U posljednjim je desetljećima egzogamija, kao negativan čimbenik u očuvanju jezika, u porastu i u ovoj skupini. S druge je strane u ovoj zajednici još uvijek razmjerno mnogo trogeneracijskih obitelji, što dakako pogoduje prijenosu jezika na mlađe naraštaje.

⁵ O parametrima (statusnim, demografskim, varijablama institucionalne podrške i kontrole i dr.), (prognostičkim) taksonomijama (jako, srednje i malo vitalne zajednice), subjektivnoj i objektivnoj percepciji te primjeni koncepta etnolingvističke vitalnosti, u čijem je središtu međudjelovanje sociokulturnih čimbenika i jezičnoga, etničkoga i inoga grupnog identiteta, u raznim sociolingvističkim istraživanjima v. više u npr. Yagmur/Ehala, 2011. i dr.

⁶ V. <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/> (6.6.2023.).

⁷ O povijesnim demografskim kretanjima slovačke zajednice u Hrvatskoj v. više u Škiljan/Kralj Vukšić (2015).

polustrukturiranih dubinskih intervjuja na slovačkom jeziku s 13 sociodemografski diferenciranih ispitanika⁸ početkom srpnja 2022. godine. Osim prikupljanja narativa u kojima su inkodirana razmatranja i stavovi o aktualnoj jezičnoj situaciji u ovom zapadnosrijemskom mjestu, snimanjem spontanoga govora na ograničenom su se broju ispitanika nastojali ispitati stupanj ovladavanja slovačkim jezikom i intenzitet njegova prijenosa na mlađe naraštaje. Svi sudionici istraživanja, čiji se transkribirani iskazi navode u ovom radu, usmeno su odobrili snimanje razgovora.

U Iloku su katolički Slovaci prvo naselili dio Gornjega grada, koji se i danas kolokvijalno naziva *totski šor / sokak*, dok je jedno od prvih područja na koje su pristigli evangelički Slovaci bilo obližnje naselje Radoš. Preseljenje u današnji širi centar grada, koji je zbog koncentriranoga stanovanja dobio naziv *Slovački kraj / Slovenský kraj*,⁹ i postepeno preusmjeravanje s poljodjelstva na obrtništvo i druge djelatnosti, koje je podrazumijevalo i djelomičnu promjenu životnoga stila, pridonijeli su poboljšanju njihova društvenoga statusa, usko povezanoga i s jezičnim stavovima. Zastupljenost slovačkoga jezika u javnoj sferi – školi i crkvi, kasnije i kulturi (posebno kazalištu) i medijima – nedvojbeno je utjecala na promjenu njegova sociolingvističkoga statusa, međutim, zbog izostanka (prikrivenoga) prestiža u dijelu je zajednice ipak došlo do njegova postepenoga napuštanja i zamjene hrvatskim.

Premda pojedini ispitanici relativiziraju jezičnu sastavnicu grupnoga identiteta, tvrdeći da pripadnost ovoj, prije svega genealoški definiranoj skupini nužno ne podrazumijeva aktivno vladanje slovačkim jezikom, neosporno je da identitet iločkih Slovaka ima snažno uporište u jeziku (*Čo Slovákov robí Slovácki? Nie sme si vzdali svoju reč.*; starija ispitanica). Jedan od čimbenika očuvanja njihova identiteta, uključujući i njegov jezični aspekt, svakako jest i teritorijalna kompaktnost zajednice. Mnogi su ispitanici navodili da je uporaba slovačkoga jezika u ovom mjestu uglavnom situacijski ograničena na neformalnu komunikaciju u familijarnom krugu, ali i teritorijalno na susjedstvo, tj. na Slovački kraj. U tom je smislu važno istaknuti da izvedba slovačkoga identiteta u Iloku često ima (izrazito) lokalno značenje, koje je uz ostalo vidljivo i u deklariranju narodnosne pripadnosti etnonimom s nesročnim atributom mjesnoga značenja (npr. *Slovenka*

⁸ Najmlađi je ispitanik imao 10, a najstariji 90 godina. U profesionalno i drugačije raslojenom uzorku žene (4, tj. 30,76%) su ipak nešto manje zastupljene od muškaraca (9, tj. 69,24%).

⁹ Na obama se lokalitetima danas nalaze slovački vjerski i kulturni objekti: u Slovačkom kraju evangelička crkva i groblje te Slovački narodni dom, a na Radošu Slovačka kuća. U kulturnom životu iločkih Slovaka posebno mjesto zauzima Slovački narodni dom, sagrađen 1952., a obnovljen 1997. godine (v. više u Miksad et al., 2014). U kulturnim domovima sjedište imaju podružnice Matice slovačke i Slovačko kulturno-prosvjetno društvo Ljudevit Štur, koji djeluju u okviru Saveza Slovaka. Tradicija slovačkih kulturno-prosvjetnih društava, posvećenih folklornim, kazališnim, sportskim i inim aktivnostima, na ovom području datira još od dvadesetih godina prošloga stoljeća (ibid.).

z Iloku, Slovač z Chorvátska),¹⁰ a u nekim slučajevima još i uže. Slovački identitet za pojedince, naime, ne predstavlja pripadnost čak ni mjestu, nego spomenutom kvartu: „Pre mňa je napríklad tento Slovenský kraj. Toto. Nie ten Ilok hore, ani nie kaštieľ, ani Dunaj nejak, vieš. Ale toto, lebo tu som odrástol. Tu sú moje korene.“ (stariji ispitanik).

Zbog inherentne hibridnosti svakoga, posebice manjinskoga identiteta, kao i delikatnosti njihova sociopolitičkoga položaja, u istraživanju ovakvih zajednica propitivanje osjećaja narodnosne pripadnosti može biti posebno osjetljivim. Odrasli sudionici ovoga istraživanja, međutim, nisu pokazivali nikakva kolebanja u svom narodnosnom samoodređenju, koje se poput usko isprepletenoga vjerskog, pa i jezičnog identiteta, nerijetko konceptualizira esencijalistički, kao nešto zadano i uglavnom nepromjenjivo:

Tak som sa narodila. Nemôžem byť drugo. (...) Nemôžem ja teraz byť ani Srpkinja ani Hrvatica. Môžem byť len Slovačka, ako som sa narodila. (...) Nemôžem sa ani prekrstiť, lebo krst na krst nejde. Môžeš byť len čo si sa narodila. Už tí, čo sa prekrstili, ja si myslím, že si oni svoju vieru predali, svoju reč, svoju materinskú reč si predali. (starija ispitanica)

Premda su ispitanici potvrdili i varijabilnost i hibridnost narodnosne, vjerske i jezične pripadnosti u zajednici, u analiziranom je uzorku, kao što citat ilustrira, ipak zamjetna tendencija izjašnjavanja evangeličkim Slovacima sa slovačkim kao materinskim, ujedno i prvim jezikom. Važno je dodati da se unatoč pravno priznatom statusu zbog višestoljetnoga kontinuiteta na ovom prostoru pojedini ispitanici ni ne osjećaju manjinom, nego naglašavaju da su starosjedilačkim stanovništvom duboko ukorijenjenim u zapadnosrijemski prostor, što nije rijetka pojava kod tzv. stare dijaspore.

Slovački varijeteti u Hrvatskoj pretežno pripadaju oravsko-kisuckim i južnosrednjoslovačkim govorima (Homišínová et al., 2018: 17). Zbog naseljavanja stanovništva iz raznih dijelova Slovačke, potom i donjozemске regije, kao i institucionalne zastupljenosti kultiviranoga, kasnije i standardnoga slovačkog jezika, prije svega u organizacijskim potkama društvenoga života – školi i crkvi – suvremenom je iločkom slovačkom varijetetu teško precizno odrediti dijalektnu pripadnost. U tom smislu Sloboda (2004: 16) i Stašková (2016: 142) govore o izrazitoj dijalektnoj heterogenosti ovoga lokaliteta u kojem prevladavaju srednjoslovačke

---

¹⁰ Kontekstualnu uvjetovanost društvene askripcije, kao i ambivalentnost identiteta, potvrđuje i način na koji se (ovaj) donjozemski ogranak percipira u Slovačkoj; prema riječima jednoga starijeg ispitanika, „My sme na Slovensku vždy boli Chorváti.“

crte.¹¹ Bliski je većinski idiom, u manjoj mjeri i drugi jezici (njemački, mađarski, pa i turski) povijesno višejezičnoga i višekulturnoga prostora, razumljivo, ostavio traga na svim jezičnim razinama, možda najeksplicitnije na leksičkoj.¹²

Iločki je varijetet slovačkoga jezika prije svega govorni; gotovo tri stoljeća (trans)formirao se i prenosio usmeno. I sami ispitanici naglašavaju da ga zbog stila života koji ne iziskuje pisanu komunikaciju, kao i izostanka pravopisnoga uzusa kod organskoga idioma, ali i dobrog poznavanja ortografije slovačkoga standarda, znatno rjeđe koriste u pismu. Mladi ispitanici koji su zbog svakodnevnoga korištenja online informacijsko-komunikacijskih platformi okrenuti specifičnom – kratkom, dinamičnom, pa i vizualnom, odnosno intermedijalnom – pisanom diskursu navode da je uporaba jezika na njima na neki način preslika offline jezične prakse, pri čemu odabrani jezik invokacijskoga pozdravnog obrasca obično određuje (dominantni) kod cjelokupne komunikacije. Iako ovaj podatak može navesti na zaključak o promjenjivosti izbora jezika, u većini je primjera posrijedi relativno stabilna automatska distribucija kodova prilagođena sugovorniku koja se uglavnom ne narušava: „Tak sme sa naučili a to je to: s kým chorvátsky – chorvátsky, s kým slovensky – slovensky.“; stariji ispitanik.

Pravo na ravnopravnu službenu uporabu slovačkoga jezika u jedinicama lokalne samouprave s minimalno trećinom manjinskoga stanovništva zajamčeno *Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina* (NN 155/02, 47/10, 80/10, 93/11) i *Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* (NN 51/00, 56/00) ostvaruje se samo u mjestu Punitovci (v. i Papa, 2017: 147). Većina sudionika ispitivanja daje prednost realnoj, a ne simboličkoj uporabi jezika, stoga se pitanje isticanja javnih topografskih oznaka,¹³ pa i službene komunikacije s tijelima vlasti na lokalnoj razini pokazalo manje bitnim. S druge strane, pojedinci su isticali da do sužavanja uporabnih domena slovačkoga jezika u ovom mjestu, u

¹¹ Prilikom ispitivanja percepcije ovoga slovačkog varijeteta u odnosu prema govorima u matičnoj zemlji, kao i onima u regiji, ispitanici su s jedne strane isticali sličnost svojega mjesnog govora s primjerice idiomom Prievidze te posebno s većinom varijeteta u Bačkoj, kao i posebnost pojedinih donjozemskih lekata, poput *pivničitine*, koja se odlikuje zapadnoslovačkim, myjavskim dijalektnim crtama: „My vravíme, alebo povieme. Oni hovorá.“; stariji ispitanik. Kod iločkih je Slovaka usto izražena i svijest o većem utjecaju hrvatskoga jezika na slovačke govore u Slavoniji nego kod njih.

¹² Do sada je objavljen tek jedan rječnik mjesnoga slovačkog govora u Hrvatskoj, točnije *Slovník oravsko-kysuckého nárečia Slovákov v Josipovci* (2006, Martin) Josipa Kvasnovskog. Rukopisni rječnik slovačkoga varijeteta u Iloku, koji sadrži vrijednu građu, uključujući i pasivni leksički fond nekadašnjih obrtnika, poljoprivrednika i dr., integralnim je dijelom diplomskoga rada *Z nárečového slovníka Iloku* (1983, Bratislava) Vlatka Miksada.

¹³ Prema ispitanicima, u samom je Iloku malo mikrotoponima slovačkoga oblika (npr. *Arašie* i dr.) zbog toga što su Slovaci prvo naselili Radoš, a tek kasnije se preselili u širi gradski centar koji je već bio naseljen hrvatskim stanovništvom. Sukladno zakonskim odredbama, hodonimi koji nose hrvatskom jeziku prilagođena imena poznatih Slovaka, uključujući i iločke, pa i Čeha, situirani su u Slovačkom kraju: Trg Adama Vereša, Ul. Josipa Maliaka, Ul. Samuela Zajaca (nekadašnja Sladkovičova ulica), Ul. Ljudevita Štura, Ul. Milana Štefanika, Ul. Tome Masaryka.

kojem ga se sve rjeđe može čuti na ulici, dolazi zbog individualne jezične politike koja se pored ostaloga očituje i u praksi odabira većinskoga idioma u komunikaciji na radnom mjestu (npr. u trgovini, pošti i sl.) i među slovačkim zaposlenicima i slovačkim klijentima.

Kao što ističe Spolsky (2005), jezično samoupravljanje, odnosno promjene u individualnom jezičnom repertoaru usko su povezane s jezičnim praksama u pojedinačnoj okolini, ali i s jezičnim stavovima i ideologijom, točnije s uvjerenjem da je jedan jezik/varijetet bolji, prikladniji ili korisniji od drugoga. Prema njemu (ibid.: 2155), uz jezičnu politiku i praksu u institucionalnom obrazovanju, neeksplicitno jezično upravljanje u obiteljskom krugu presudno je u očuvanju ili gubitku nekoga jezika/varijeteta, posebno u slučaju manjinskih, nasljednih i sličnih idioma. Međugeneracijsko prenošenje slovačkoga jezika u ovom mjestu nipošto nije dokinuto, ali je njegov intenzitet ipak nešto slabiji nego ranije. Do toga, kao i rjeđega upisivanja djece na izborni predmet u školi, posljedično i studij slovačkoga jezika, dolazi i zbog vrijednosti povezanih s većinskim i manjinskim idiomom, uključujući i težnju za što boljom društvenom i profesionalnom integracijom i pripadajućim socioekonomskim statusom. Riječima jednoga starijeg ispitanika, do sužavanja jezičnoga repertoara u dijelu je zajednice došlo jer pojedinci *nevideli vlastne úžitok* od slovačkoga jezika u hrvatskoj sredini. S druge su strane kod onih u čijem se obiteljskom okruženju nasljedni idiom intenzivno prenosi i aktivno koristi zabilježeni suprotni jezični stavovi: „Vo svojom dome som si pán, ale si neuvedomím, že keď odídem niekde pár sto kilometrov ďalej, že to už neplatí a tam platí – koľko jazykov vieš, toľko krát si človekom.“ (stariji ispitanik).

Kao što je rečeno, pojedini ispitanici otkrivaju da slovački jezik gotovo isključivo koriste doma i u susjedstvu, odnosno da se sve rjeđe može čuti na ulici, posebno među djecom i mladima, koji priznaju da hrvatski jezik povremeno koriste i u slovačkim udrugama, prije svega s receptivno bilingvalnim pripadnicima zajednice. Zbog manjega je uzorka o stupnju kolektivnoga bilingvizma u slovačkoj zajednici u lloku u ovoj fazi istraživanja teško govoriti. Postoje naznake da bi mogla biti posrijedi i, u Lambertovoj (1973) terminologiji, subtraktivna dvojezičnost za koju je karakteristično sociolingvističkim statusom uvjetovano jačanje kompetencija u drugom, većinskom jeziku, u krajnjem slučaju i napuštanje prvoga, nasljednoga jezika. Prema iskazima ispitanika, ovisno o obiteljskoj situaciji, usvajanje dvaju jezika u dodiru u ovoj zajednici, kao i u drugima, može biti sukcesivno ili simultano, pri čemu većinski jezik obično postaje dominantan po uključivanju djeteta u (pred)školske institucije. Potonje potvrđuje i jedna starija ispitanica, čija je unuka uslijed sekundarne socijalizacije, točnije nakon upisa u vrtić potpuno zamijenila jezike: „My jej slovensky, ale ona chorvátsky.“... „Ma znam, ali neću!“.

Prilikom intervjuiranja kod mlađih je ispitanika zamijećen neuravnoteženi bilingvizam, tj. niže kompetencije u slovačkom jeziku. Štoviše, neki su pripadnici

srednje generacije otvoreno govorili i o nesigurnosti i strahu od pogrešaka u uporabi slovačkoga jezika zbog kojega ga izbjegavaju koristiti. S druge su strane pojedinci isticali svoje kompetencije u većinskom jeziku, odnosno činjenicu da se iz njihova hrvatskoga govora nikako ne može iščitati njihov narodnosni identitet, nego samo teritorijalna pripadnost, kao i kod većinskoga stanovništva (v. i Sloboda, 2004: 32). Zbog sekundarne socijalizacije, institucionalnoga obrazovanja, svakodnevne izloženosti medijima i drugih čimbenika, slovački diskurs mlađih pripadnika zajednice na svim je razinama pod snažnijim utjecajem hrvatskoga jezika: „Nerozpravame baš čisto slovensky. Máme troška aj chorvátsky. Žijeme do Chorvátska, tu više ľudí zhovára chorvátsky nego slovenský a veľa ľudí nezhovára čistý slovenský a preto nemôžeme baš samo [slovenský, op.a.]“ (dječak osnovnoškolskoga uzrasta).

I najmlađi pripadnici ove zajednice, prema tome, svjesni su posljedica dugotrajnoga kontakta dvaju bliskih slavenskih idioma, koji uz druge oblike jezičnoga interferiranja rezultira i konceptualno prominentnim leksičkim lakunama u nasljednom jeziku. Prema svjedočenju jednoga mladog ispitanika, budući da slovački jezik isključivo koristi u komunikaciji s obitelji, rodbinom i prijateljima te za tematske domene vezane uz to okruženje, njegov vokabular nije jako širok, posebno kad je u pitanju apstraktni leksik, što poput drugih uglavnom rješava posuđivanjem izraza iz hrvatskoga, rjeđe i engleskoga jezika. Razni oblici međudjelovanja dvaju idioma u proučavanoj se zajednici shvaćaju kao posve prirodna posljedica jezika u dodiru.

U skladu sa *Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina* (NN 51/00, 56/00) i drugim već spomenutim zakonskim aktima od školske godine 2003./2004. (Kuric, 2013: 170) predmet Slovački jezik i kultura¹⁴ prema

¹⁴ U mnogim mjestima u današnjoj Hrvatskoj institucionalna poduka slovačkoga jezika započela je tek 1930-ih (Kuric, 2013). Miksad et al. (2014: 26, 31) navode da su iločki Slovaci već 1864. imali školu i objekt namijenjen molitvi. Prema njima, evangelička je škola djelovala od 1876. do 1922., a potom ju je zamijenila četverogodišnja državna slovačka škola u Donjem gradu sa slovačkim kao nastavnim jezikom, uključujući i nastavu evangeličkoga vjeronauka. 1947. na Radošu je otvorena osnovna škola sa slovačkim kao nastavnim jezikom (ibid.: 39). U prošlosti su (crkveni) učitelji i vjerski dužnosnici, poput Jozefa Maliaka koji je u Iloku 1903. osnovao i privatnu Djevojačku školu (v. više u ibid.: 27–29), dolazili iz Slovačke, dok su, prema iskazima ispitanika, u posljednjim desetljećima učitelji slovačkoga jezika, za razliku od evangeličkih pastora, u pravilu donjozemski Slovaci. Starija je generacija pohađala tzv. slovačku školu u kojoj je nastava iz svih predmeta u prvim četirima razredima osnovne škole bila na slovačkom jeziku, dok je od petoga razreda slovački bio jedan od nastavnih predmeta. Prema riječima pojedinih ispitanika, u socijalizmu je u nekim naraštajima bilo i više slovačkih odjeljenja. Nastava slovačkoga jezika održavala se kontinuirano, a od 1922. do 1997. kao nastavni materijali koristili su se vojvođanski udžbenici, do 2008./2009. priručnici iz Slovačke namijenjeni monolingvalnim korisnicima koji su kasnije nadomješteni onima autorskoga kolektiva Zoroslav Spevák, Michal Týr i sur. (Kuric, 2013: 173–174). Kurikulum aktualnoga predmeta donesen je 2020. (v. *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Slovački jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)* (NN 78/2020)).

modelu C (3 sata tjedno njegovanja jezika i kulture) danas se poučava u dvjema, odnosno trima iločkim školama – u Osnovnoj školi Julije Benešić i Područnoj školi Radoš te u Srednjoj školi Ilok. Riječ je o izbornom predmetu na koji se gotovo isključivo upisuju učenici slovačkoga podrijetla. Osim toga, i nastava evangeličkoga vjeronauka u navedenim je školama također na slovačkom jeziku. U usporedbi sa situacijom nakon Drugoga svjetskog rata i danas vidljiv je drastičan pad u broju nastavnih sati, kao i u broju učenika koji ga pohađaju, premda nekadašnji profesor slovačkoga jezika ističe da je u Hrvatskoj stanje još uvijek dobro zbog službene obrazovne politike, koja još uvijek ne problematizira rad u manjim skupinama – može ih, naime, činiti i jedan učenik.

U očuvanju slovačkoga jezika i identiteta u Iloku, prema jednom starijem ispitaniku, presudna su (bila) tri sinergijska čimbenika. Uz zastupljenost slovačkoga jezika u institucionalnom obrazovanju, etnolingvističkoj vitalnosti zajednice, prema njemu, pridonijela je i organizacija crkvenoga života,¹⁵ posebno kontinuitet bogoslužja na slovačkom jeziku te bogate kulturne aktivnosti: „Každá dedina, podľa mňa, musí mať svojho farára, svojho učiteľa a svojho muzikanta, ale ktorí budú držať do vena. Vtedy je tá národnostná menšina, ako – je dobre. Ako náhle jedna z tých troch nôh... nefunguje, tie dve sa rucajú.“

Mnogi su pripadnici zajednice posjetili Slovačku, najčešće u sklopu kratkih kulturno-obrazovnih suradnji, međutim, manji ih je broj u njoj duže boravio iz profesionalnih, obrazovnih ili drugih razloga,¹⁶ što je, uz nepraćenje medija iz matične zemlje,¹⁷ rezultiralo i pomalo amorfnom slikom „pradomovine“. S obzirom da se identitet iločkih Slovaka, kao i pripadnika mnogih autohtonih manjinskih zajednica u ovom dijelu Europe, osim jezično, (re)kreira i njegovanjem

---

¹⁵ 1903. je došlo do osamostaljenja iločke župe, 1929. Adam Vereš postao je prvim biskupom Slovačke evangeličke crkve augsburške vjeroispovijesti u Jugoslaviji, a godinu dana kasnije planirana je izgradnja evangeličke crkve u Solginu dvoru, koja se zbog turbulentnih povijesnih prilika nije realizirala, nego je na tom mjestu 1952. sagrađen Slovački narodni dom (Mikšad et al., 2014: 29, 33, 50 i dalje).

¹⁶ Zbog nepovoljne gospodarske situacije veliki broj stanovnika, mahom mlađe i srednje dobi, u posljednje je vrijeme napustio Ilok. Osim u zapadnoeuropske zemlje iločki Slovaci u potrazi za poslom odlaze i u Slovačku. Prema navodima ispitanika, odlaskom obitelji u neslavensko jezično okruženje ne mijenja se kod komunikacije u familijarnom krugu – ukoliko su koristili mjesni slovački govor, i u novoj sredini ostaju pri tom. S druge strane, odlaskom u Slovačku njihovi idiolekti počinju tendirati matičnim slovačkim lektima (o jezičnoidentitetskim implikacijama ovoga fenomena s posebnim obzirom na odnos slovačkoga standarda i iločkoga varijeteta iz idiolektne perspektive v. više u Slobođa (2004: 17–18, 21–22)).

¹⁷ Pripadnici ove zajednice uglavnom ne prate medije iz Slovačke i aktualna zbivanja u njoj. Više su okrenuti medijima u Bačkom Petrovcu, pa su uz manjinska glasila (*Hlas ľudu* i dr.) svojedobno preko vojvođanske postaje slijedili i program komercijalnih slovačkih televizija. Stariji su ispitanici potvrdili da ponekad prate manjinske sadržaje u državnim (multinacionalni magazin *Prizma*, HRT) ili lokalnim medijima (program na slovačkom jeziku, Radio Ilok), kao i mjesečnik Saveza Slovaka Hrvatske *Prameň*.

raznih aspekata tradicijske kulture, prije svega folklora, iz perspektive najmlađih ispitanika suvremena se Slovačka imaginira i kao konzervativni prostor čuvanja starih tradicija i običaja („Ja mislim da je tamo više starih običaja nego tu.“; dječak osnovnoškolskoga uzrasta). Pojedini ispitanici nisu skrivali kritiku, prema njihovu mišljenju, anakronoga sociokulturnog profiliranja zajednice, koja je usko povezana s pesimističnim stavom o njezinoj etnolingvističkoj vitalnosti u budućnosti: „My sme pomaly už ako skanzen. (...) Kde stojíme len, a sme svedkami voľačoho, čo druhí prídu len obdivovať: Vau, aké pekné kroje máte, neviem, pekná manifestacia váľanie dreva.“ (stariji ispitanik).

Iz emske se perspektive iločki Slovaci ne smatraju nužno bikulturnima, odnosno drže da se od većinskoga naroda ne razlikuju toliko kulturološki, koliko u shvaćanju same kulture, odnosno njezine uloge u zajednici. U tom se smislu dva starija ispitanika slažu o značajnoj ulozi kulturnih aktivnosti u očuvanju njihova grupnoga identiteta i jezika:

Nikto nechce mať Hrvatski dom, netreba Hrvatski dom. Väčšinový národ to vidí, akože to je samozrejme, naše domy sú všetké. Väčšina nemá potrebu boriť sa za svoja práva, nego samá tá masa, číslo väčšinské im dovoľuje, že vlastne netreba. (ispitanik A)

Ani nevytvára nátlak na nich, aby vytvorili kultúrnu hodnotu, lebo ako náhle otvoríš televízor, otvoríš noviny, tu máš všetko. Slováci, ak chcú počuť slovenský jazyk, sami si musia urobiť program. (ispitanik B)

Kao što je spomenuto, prema pojedinim ispitanicima, očuvanju jezika u Iloku pridonio je i visoko strukturirani društveni život. Dugo je vremena Crkva bila institucija koja je (i jezično) integrirala slovačku zajednicu, a kasnije je tu funkciju preuzeo i Slovački narodni dom koji im je davao osjećaj pripadnosti: „a máš pocit, že voľakde patriš“; stariji ispitanik. Mnogi su sudionici istraživanja s nostalgijom govorili o bogatoj tradiciji slovačkoga amaterskog kazališta u Iloku koje je gotovo sto godina u navedenom kulturnom domu nekoliko puta godišnje izvodilo djela etabliranih dramatičara iz Slovačke i drugih zemalja, ali i kraće dječje dramske tekstove na slovačkom standardnom jeziku lokalnoga autora i pedagoga Vlatka Miksada (v. više u Černi et al., 2008).¹⁸ Bio je to prostor ne samo žive uporabe slovačkoga jezika, nego i njegova kultiviranja, što je nedvojbeno pridonijelo i poboljšanju njegova sociolingvističkoga statusa: „Slovenský jazyk sa cibril cez divadlo. Tam sa učila dikcia, tam sa učili nové slová, tam sa vysvetľovalo, čo znamenajú nové slová. Nepoužívali tieto slová v bežnom živote, ale ich rozumeli.“ (stariji ispitanik).

¹⁸ Miksadova dramska djela sabrana su u zbirkama *Príbehy za oponou* (2014) i *Príbehy za oponou 2* (2021).

Razlozi i mehanizmi slabljenja prijenosa slovačkoga jezika na mlađa pokoljenja u ovom mjestu složeni su i nalik onima u mnogim srednjoeuropskim manjinskim zajednicama. Glavni uzrok postepenoga gubitka nasljednoga jezika, barem u novije vrijeme, prije svega treba tražiti u snažnim depopulacijskim trendovima, posebno u raseljavanju lokalnoga stanovništva koje je potaknuto teškom društveno-političkom i gospodarskom situacijom. Uz egzogamiju i povišenu mobilnost među drugim nepovoljnim čimbenicima svakako valja izdvojiti i globalizaciju, tehnološki napredak, brze društvene promjene i transformaciju tradicijski organiziranoga društva koji dovode do egzistencijalne nesigurnosti i promjene društvenih vrijednosti. Kao što ističe jedan ispitanik, u takvim prilikama pitanje pripadnosti, kao i očuvanja jezika kao temelja neke manjinske zajednice, postaje manje bitnim:

V tejto dobe, vieš čo, elektronika, médií, všetko to robí tú... To mieša, mieša vôbec národ na taký spôsob, že vlastne týmto mladým ľuďom, kedy sa ho opýtaš vlastne: Kto si? Kde patíš?, jemu je to vôbec všetko jedno. Lebo on už vlastne nechce patriť nikde. Lebo ak povie, že patí tu, má voľaký záväzok k tomu teritóriu a on chce byť teraz, dneska v Iloku, zajtra v Osijeku, napozajtra chce byť v New Yorku alebo v Bostone. Nechce viac byť obyvateľ jedného mesta. Nechce. Jeho to viaže, rozumieš. Je to sila tá, kerá ťa potom, neskoršie ťa ťahá späť. To znamená, treba mu anglický, treba mu troška nemecký jazyk, nahodou ak mu baš treba jazyk, kde patí, do ktorého štátu. A menšinový... To len, keď treba povedať, že voľakedy moji boli Slováci. Všetké národy majú ten istý problém. Taký mešung. (stariji ispitanik)

Kada se uzmu u obzir parametri koji se obično koriste u procjenama ugroženosti nekoga idioma, prema UNESCO-voj tipologiji (Moseley (ur.), 2010: 11–12) slovački bi se govor u Iloku mogao smatrati ranjivim. Riječ je o etnolingvistički razmjerno vitalnoj zajednici, u kojoj se u većem broju obitelji nasljedni jezik spontano prenosi na mlađe naraštaje. Takvoj je situaciji pridonijela i zastupljenost slovačkoga jezika u vjerskoj, obrazovnoj, kulturnoj i medijskoj sferi. Zbog toga, kao i nekih drugih čimbenika, čini se da je u doglednoj budućnosti izvjesno i očuvanje s jezikom usko isprepletenoga narodnosnog i vjerskog identiteta. Primjer ove zajednice, međutim, iznova podsjeća da su unatoč pozitivnom zakonodavnom okviru – od međunarodnoga do državnoga – u kojem se višejezičnost proklamira kao neupitna sociokulturna vrijednost, pa i aktivističkim naporima, u očuvanju jezične i ine raznolikosti ipak najbitniji pojedinac te jezična praksa, stavovi i politika u obitelji. Na kraju je važno naglasiti da je svaki pokušaj očuvanja (manjinskoga) jezika/varijeteta i/ili njegove revitalizacije u nepovoljnim demografskim i gospodarskim uvjetima, kakvi se u posljednje vrijeme bilježe u zapadnom Srijemu i šire, ipak teže ostvariv.

Literatura

- Bucholtz, M., Hall, K. (2005). Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614.
- Černi, R., Miksad, V., Sudecký, R. (2008). *Slovenske divadlo v Iloku: 1914–2008. Slovačko kazalište u Iloku: 1914.–2008.* Matica slovenská Ilok.
- Homištinová, M., Đurkovská, M., Výrost, J. (2018). *Spoločenskovedné súvislosti hovorenej slovenčiny mladej generácie Slovákov žijúcich v krajinách na Dolnej zemi (Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko, Maďarsko).* Centrum spoločenských a psychologických vied SAV.
- Kučerová, K. (2005). *Slovaci u Hrvatskoj: od početaka naseljavanja.* Matica slovenská.
- Kuric, A. (2013). Dejiny a súčasný stav slovenského menšinového školstva v Chorvátsku. U J. Pekarovičová, Z. Hargašová (ur.), *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 22.–25. októbra 2013 v Bratislave* (str. 170–175). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Lambert, W. E. (1973). Culture and language as factors in learning and education. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED096820.pdf> (7.8.2023.)
- Miksad, V., Černi, R., Jangl, Š. (2014). *Slovenský národný dom v Iloku: 1952–1997–2014. Slovački narodni dom u Iloku: 1952.–1997.–2014.* Matica slovačka.
- Moseley, Ch. (ur.). *Atlas of the world's languages in danger.* UNESCO.
- Papa, D. (2017). *Jezično planiranje i jezične politike u svrhu ostvarivanja višjezičnosti u Europskoj uniji – slovački jezik kao manjinski jezik u Republici Hrvatskoj.* Doktorska disertacija (rukopis). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Sloboda, M. (2004). Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku). *Slovenská reč*, 69, 1, 15–36.
- Spolsky, B. (2005). Language Policy. U J. Cohen, K. T. McAlister, K. Rolstad, J. MacSwan (ur.) *ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (str. 2152–2164). Cascadilla Press.
- Stašková, M. (2016). Jazyk a konfesia Slovákov v Chorvátsku v súčasnosti a ich dosah na možnosti revitalizácie. *Slavica Slovaca*, 51, 2, 131–146.
- Škiljan, F., Kralj Vukšić, S. (2015). Slovaci u Hrvatskoj u popisima stanovništva između 1880. i 2011. i perspektiva u istraživanju. *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 18 (2), 23–47.
- Yagmur, K., Ehala, M. (2011). Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality Theory. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32, 2, 101–110.

Ивана Чагаљ

О ЈЕЗИКУ И ИДЕНТИТЕТУ СЛОВАКА У ИЛОКУ

Резиме

Анализа метајезичких исказа о различитим аспектима употребе словачког језика у Илоку, добијених путем полуструктурираних дубинских интервјуа, скицира тренутну социолингвистичку ситуацију у овој билингвалној заједници. Истраживање је показало да међугенерациски пренос језика на млађе генерације никако није прекинут, али јесте ослабљен под утицајем бројних комплексних фактора, преваходно јаког тренда депопулације. У овој етнолингвистички и даље релативно виталној заједници, језик који се могао сматрати рањивим представља снажно упориште групног идентитета те његово очување и/или ревитализација не зависи само од позитивне вишеслојне језичке политике, већ и од ширих друштвено-политичких процеса.

Кључне речи: метајезички искази, социолингвистичка ситуација, словачки језик, идентитет, Илок

Ivana Čagalj

О ЈАЗЫКУ А ИДЕНТИТЕ СЛОВÁКОВ В ИЛОКУ

Resumé

Analýza metalingvistických výpovedí o rôznych aspektoch používania slovenského jazyka v Iloku, získaná prostredníctvom pološtruktúrovaných hĺbkových rozhovorov, dáva obrysy súčasnej sociolingvistickej situácie v tejto bilingválnej komunite. Výskum ukázal, že sa prenos menšinového jazyka na mladšie generácie v žiadnom prípade nezastavil, ale že je v dôsledku mnohých zložitých faktorov, predovšetkým silných depopulačných trendov, oslabený. V tejto etnolingvisticky stále pomerne vitálnej komunite je jazyk, ktorý by sa mohol považovať za zraniteľný, pevným základom skupinovej identity, avšak jeho zachovanie a/alebo revitalizácia nezávisí len od pozitívnej viacúrovňovej jazykovej politiky, ale aj od širších spoločensko-politických procesov.

Кључовe словá: метajazykové výroky, sociolingvistická situácia, slovenský jazyk, identita, Ilok

Ivana Čagalj

ON LANGUAGE AND IDENTITY OF SLOVAKS IN ILOK

Summary

The analysis of meta-linguistic statements about various aspects of the use of the Slovak language in Ilok, collected through semi-structured in-depth interviews, gives the outlines of the contemporary sociolinguistic situation in this bilingual community. Research has shown that the transmission of the heritage language to younger generations has by no means been stopped, but due to a number of complex factors, primarily strong depopulation trends, it has weakened. In this ethnolinguistically still relatively vital community, the language, which could be considered vulnerable, is a firm stronghold of group identity, however, its preservation and/or revitalization does not only depend on a positive multi-level language policy, but also on wider socio-political processes.

Keywords: metalinguistic statements, sociolinguistic situation, Slovak language, identity, Ilok